

HISTORY AND ARCHEOLOGY, ARCHIVAL STUDIES

 DOI 10.51582/interconf.19-20.02.2023.034

Паломницька мандрівка уродженця Конотопа Тарасія Каплонського до Італії в 1697–1698 рр. (доля освічених людей з Гетьманщини в другій половині XVII ст.)

Лозинський Роман Мар'янович¹

¹ доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри географії України;
Львівський національний університет імені Івана Франка; Україна

Анотація.

Стаття розвиває дослідження, що присвячені українському паломництву XVII–XVIII ст. У ній проаналізовано життєвий шлях православного монаха Т. Каплонського, відомого завдяки паломницькій подорожі до Італії, в контексті суспільно-політичної, культурно-освітньої й релігійної ситуації, що склалася в Україні в другій половині XVII ст. Тарасій Каплонський – ієромонах Успенського Єлецького монастиря в Чернігові. Народився в м. Конотоп на Лівобережжі. Походив із сім'ї священика, є представником відомого в XVII ст. шляхетсько-козацького роду Каплонських. Отримав хорошу освіту. Навчався в Київському колегіумі, єзуїтських школах Несвіжа і Львова. Повернувся в Гетьманщину, не мав змоги реалізуватися як освітянин, прийняв чернецтво. У 1697–1698 рр. здійснив паломництво до м. Варі на Апеннінському півострові, щоб побачити мощі св. Миколи-Чудотворця, а також інші християнські святині в Італії. На зворотному шляху побував у Москві, зустрівся з патріархом Адріаном. В Малоросійському приказі з його слів записали т. зв. «Розпит» – документ, завдяки якому про паломництво відомо нащадкам. Подорож тривала рік і два місяці, Т. Каплонський подолав близько 8,9 тис. км, відвідав 10 держав, долаючи щодня в середньому 25–30 км. Будучи православним, мандрував Європою як уніат, чернець-василіанин. Можливо виконував якісь таємні доручення. Успішній мандрівці сприяли подорожні листи (патенти) від впливових релігійних діячів та представників влади, в яких була інформація про особу паломника, мету подорожі, епідеміологічну ситуацію в регіоні, з якого він прибув, тощо.

Ключові слова:

паломництво
Гетьманщина
Львівська академія єзуїтів
Італія
Успенський Єлецький монастир

HISTORY AND ARCHEOLOGY, ARCHIVAL STUDIES

Вступ. Паломницька література, пов'язана з відвідуванням святих для певної релігії місць, є важливим джерелом інформації з релігієзнавства, історії й історичної географії. У ній розповідається про міста, природу, культуру, релігію, шляхи сполучення, повсякденне життя мешканців різних країн і регіонів. Чимало визначних місць, до яких століттями прямують паломники різних конфесій, є в Україні. До найшанованіших у православ'ї відносяться паломницькі святині Києва. Добре знаними є також щорічні подорожі іудеїв-хасидів з усього світу до їхніх центрів паломництва, зокрема в Умань.

Ще з часів Київської Русі українці мандрували в інші краї, до християнських святинь у Палестину, а також в різні країни Європи. Найбільше знають про Василя Григоровича-Барського (1701–1747) – православного паломника, мандрівника й письменника, який подорожував 24 роки та залишив нащадкам ґрунтовний опис своїх мандрів. Однак в XVII–XVIII ст. було ще декілька вихідців з України, що здійснили далекі паломницькі подорожі, про яких збереглися детальніші відомості в історичних джерелах. Серед них, – Тарасій Каплонський, – православний ієромонах родом з Конотопа на Гетьманщині, який в 1697–1698 рр. здійснив довгу подорож до м. Барі на Апеннінському півострові, щоб поклонитися мощам св. Миколи-Чудотворця. Наявні історичні джерела і вже здійснені наукові дослідження дають змогу не лише реконструювати його подорож, але й встановити чимало цікавих аспектів його життєвої долі, що додає важливих деталей до створення колективного портрету українського паломника XVII ст.

Огляд літературних джерел. Єдиним історичним джерелом про життя й подорож Т. Каплонського є записаний у Москві в 1689 р. т. зв. "Розпит" (мовою оригіналу – "Распрос", повна назва – "Распрос присланного от Патриарха в Малороссийский приказ иеромонаха Тарасия Коплонского, бывшего для поклонения в итальянском городе Бари и отпуск его в Чернигов") [1]. Мандрівнику на зворотному шляху довелося побувати в столиці Московії. А там обов'язково допитували деякі категорії осіб, що прибували із-за кордону (в тому числі – паломників), щоб отримати інформацію про інші краї. Т. Каплонського теж відправили на "розпит". Складений в Малоросійському приказі документ невеликого обсягу не є розповіддю паломника – це записи чиновника, головню "сухі" факти, географічні назви й імена (див. додаток). До опису додано десять листів (патентів)

HISTORY AND ARCHEOLOGY, ARCHIVAL STUDIES

і пасів з написами, завдяки яким Т. Каплонський міг безпечно мандрувати різними країнами. "Розпит" писано російською мовою, подорожні листи й грамоти також перекладено російською, а написано латиною, руською ("білоруською" – так в перекладі), італійською.

"Розпит" виявив у Московському архіві Міністерства іноземних справ М. Плохинский (1864-1906), український історик-архівіст кінця XIX – початку XX ст. У 1896 р. він надрукував у журналі "Сборник Харьковского историко-филологического общества" розвідку "Путешествие иеромонаха Тарасия Каплонского в Италию в конце XVII в.", в якій опублікував віднайдений архівний документ і надав короткі пояснення до нього [1].

Цього ж 1896 р. український історик і етнограф О. Левицький у журналі "Киевская старина" написав статтю про Т. Каплонського, в якій переповів "Розпит", уточнив окремі аспекти подорожі, пов'язані з перебуванням в Італії й Москві, згадав про його походження [2]. Уже в XXI ст. М. Сулима повторно навів відомості М. Плохинського й О. Левицького, доповнивши їх деякими новими історичними фактами й здогадами [3]. Статтю про Т. Каплонського вміщено в енциклопедії "Киево-Могилянська академія в іменах XVII-XVIII ст." [4]. Джерелами її написання були "Розпит", а також відомості М. Плохинського й О. Левицького. Про Т. Каплонського часто згадують в розвідках з історії релігії, освіти, літератури в Україні тощо. Однак, недостатньо досліджено його родовід, не проаналізовано різні контексти паломництва м. Барі, не здійснено повноцінний історико-географічний аналіз маршруту подорожі.

Мета статті. Метою цієї публікації є дослідження життєвого шляху православного іеромонаха Тимофія Каплонського, родом з Конотопа, який здійснив у 1697-1698 рр. паломництво до м. Барі в Італії, в контексті суспільно-політичної, культурно-освітньої й релігійної ситуації, що склалася в Україні наприкінці XVII ст., а також історико-географічний аналіз маршруту подорожі.

Основний зміст статті. Найраніші відомості про далекі паломницькі подорожі русинів з'являються ще в період Київської Русі. Перший відомий мандрівник до святих місць, який залишив опис своєї подорожі, – Данило Паломник. Його "Житіє і ходіння Данила, Руської землі ігумена", де описано

HISTORY AND ARCHEOLOGY, ARCHIVAL STUDIES

паломницьку подорож до Святої Землі (Палестини), є важливою пам'яткою літератури Київської Русі початку XII ст. З наступних століть до нашого часу дійшли паломницькі твори, авторами яких були Досифей (поч. XIII ст., подорож на г. Афон), Арсеній Селунський (XIV–XVI ст., Свята Земля) Данило Корсунський (XVI ст., Свята Земля), Ісакій Борискович (Святогорець) (Афон і Свята Земля, перша половина XVII ст.), Мелетій Смотрицький (Свята Земля, перша половина XVII ст.) [5]. Як бачимо, майже для всіх метою паломництва був Гроб Господній – головна святиня християн. Однак прощі жителі Русі здійснювали не лише до Святої Землі, але й до християнських святинь на заході, здебільшого в Італію. Ці подорожі є менш відомими, хоча часто вони були не менш тривалими та складними, ніж мандрівки до Палестини.

Найраніший відомий опис паломництва з території України в Італію – це “Розпит” ієромонаха з Чернігова Т. Каплонського, який у 1697 р. відвідав м. Барі в Неаполітанському королівстві, де зберігаються мощі св. Миколи, одного з найшанованіших християнських святих. Звичайно, що подорожі до Італії русини здійснювали й раніше. Багато вихідців з українських земель навчалися в Італії, ще з часу появи там перших університетів. Постійно відвідували Апеннінський півострів представники римо- й греко-католицького духовенства, заможна шляхта. Дехто з них залишив “діаріуші” (щоденники, від лат. *diario* – щоденний) своїх мандрівок. Однак особливість і цінність “Розпиту” є в тому, що це розповідь про подорож звичайного (?) монаха з Лівобережжя, головною ціллю якої було паломництво, тобто відвідання в Італії християнських святинь, а не освітня чи якась інша світська ціль.

Походження паломника. Тимофій Каплонський, чернець ім'я Тарасій, – це православний чернець Успенського Єлецького монастиря в Чернігові. Він народився на межі 1650–1660-х років у м. Конотоп Ніжинського полку (тепер – районний центр Сумської області). Його батька звали Іван, він був священником Церкви Успіння Пресвятої Богородиці¹. У “Розпиті” Тимофій

¹ Це, мабуть, одна з перших церков у місті. Спочатку була дерев'яною, рік побудови невідомий. В 1795 р. згоріла, однак її відбудували, спочатку дерев'яною, а в другій половині XIX ст. вона була вже в камені. У 1939 р. зруйнована більшовиками [8].

HISTORY AND ARCHEOLOGY, ARCHIVAL STUDIES

згадується як "Каплонський", і як "Поклонський". Як "Поклонський", мабуть помилково, паломника записано на початку документу й у відпускній грамоті, отриманій у Москві. Однак у заголовку й у всіх інших подорожніх листах, які він отримав у різних країнах, його прізвище пишеться як "Каплонський" [1].

Т. Каплонський, найімовірніше, походив з доволі відомого в XVII ст. козацького шляхетського роду. Про це вперше написав О. Левицький [2]. З історичних джерел відомо, що в середині XVII ст. жили щонайменше троє братів Каплонських (Каплунських, Каплуновських). Зокрема, в гербовнику А. Бонецького згадуються "Герасим Каплонський і брати його" які на сеймі 1659 р. отримали шляхетство від короля Речі Посполитої Яна II Казимира [6].

Найвідомішим з братів є Каплонський Герасим (Еразм) Борисович (1636? – 1664 (1665?)). Він походив із канцелярського середовища часів гетьманів Б. Хмельницького й І. Виговського [7]. У молодості отримав добру освіту, можливо, в колегіумі єзуїтів. За гетьманування І. Виговського, П. Тетері, Ю. Хмельницького неодноразово виконував функції посла до короля Речі Посполитої. Був полковником чигиринським (1659), генеральним писарем (1663). Як учасник битви під Чудновом (1660) від імені неписьменної старшини засвідчив своєю рукою Чуднівську (Слободищенську) угоду. Король Ян Казимир надав Г. Каплонському значні маєтності: довічне право на млин у с. Гордашів, ленне право на м. Торговиця, с. Мошурів і с. Нерубайка [6]. У деяких московських документах того часу Г. Каплонського називають "изменником", за те, що перейшов на службу до польського короля [9].

Другий з братів, Василь Каплонський (? – 1676), перейшов на Лівобережжя, був сотником Козелецької сотні [10]. Його син Андрій переселився в Конотоп. Ім'я третього брата не відомо, можливо, це й був Іван, батько Т. Каплонського, який також оселився в Конотопі й став там священником. Однак батьком Тимофія міг бути вже один із синів одного з братів Каплонських. Тимофій навіть міг бути внуком Герасима Каплонського, адже з історичних джерел відомо, що вже в 1661 р. в того були "потомкове его мужска полу, з линии его походячи" [11]. Рід Каплонських згадується в Конотопі не лише в XVII ст., але й впродовж XVIII ст. Відомим є Каплонський

HISTORY AND ARCHEOLOGY, ARCHIVAL STUDIES

Пилип Іванович (1731 – ?) – осавул полковий, який мешкав у Конотопі в 1787 р. [12]

Отож, як бачимо, Т. Каплонський походив із знаного роду, що отримав шляхетство, в якому були представники козацької старшини (але й були “изменники” – з погляду московських властей), й де розуміли важливість належної освіти для дітей.

Освіта паломника. Як тільки Т. Каплонський “пришел в возраст”, з благословення батька, він відправився здобувати освіту. Спочатку вчився граматики, синтаксису і поезики в “київських школах”, три роки в “Митрофана Прокоповича”, потім три роки навчався риторики “в езуїта Юдейка” в Несвіжі, далі три роки у Львові в езуїтів вчив риторику та філософію [1].

В XVII–XVIII ст. не було чітких вимог щодо віку, з якого діти розпочинали навчання. У молодших класах Київського колегіуму разом здобували освіту 10-ти літні хлопчики та парубки віком 20 років і старше [13]. На нашу думку, Т. Каплонський подався до Києва вже маючи 16–17 років. Це достатній вік для того, щоб самостійно навчатися в іншому місті. Раніше він, правдоподібно, отримав у Конотопі початкову освіту, можливо, в батька-священника. Адже Т. Каплонського прийняли одразу в третій клас – граматику, пропустивши два молодших, фару (підготовчий клас, інша його назва – аналогія) й інфіму.

У “Розпиті”, датованому 1698 р., написано, що, завершивши навчання, Т. Каплонський повернувся в Конотоп до батька, а далі пішов у монахи “тому ныне лет с шеснатцать”, тобто в 1682 р. [1]. Відповідно, зі Львова він повернувся десь на початку 1680-х років. У кожному закладі він навчався три роки (можливо, в деяких – неповні), тобто загалом здобував освіту вісім-дев’ять років. А до Києва прибув “на науку” десь у першій половині 1670-х років.

На підставі відомостей про освітні заклади й їхніх викладачів у Києві, Несвіжі та Львові в 1670–1680-их роках Т. Каплонський, скоріш усього:

– у 1672–1675 рр. навчався граматики, синтаксису і поезики в Київському колегіумі в Теофана Прокоповича (I);

– у 1675–1678 рр. навчався риторики в колегіумі езуїтів у Несвіжі в Павла Юдейка (Jodeyko);

– у 1678–1681 рр. навчався у Львові в езуїтів риторики в Жепецького (Rzerecki) Лукаша, філософії у Себастьяна

HISTORY AND ARCHEOLOGY, ARCHIVAL STUDIES

Клещанського (Kleszczański) [14].

Теофан Прокопович (I) (названий у "Розпиті" Митрофаном) – це рідний дядько по матері славетного Теофана Прокоповича (II) (Єлеазара Церейського), на честь якого останній змінив свої ім'я й прізвище. Т. Прокопович (I), за даними В. Аскоченського, був ректором Київського колегіуму в 1675–1684 рр. після Сільвестра Головчича і перед Єзекілем Филиповичем [15]. На думку Н. Петрова, Т. Прокопович (I) у 1675–1684 рр. був викладачем у різних класах, щойно в 1684 р. обраний ректором, але одразу відмовився ("по смиренію"), не приступивши до обов'язків [16]. Викладачем у колегіумі він міг бути ще й до 1675 р. У "Розпиті" Т. Прокоповича (I) названо "казнодія" (проповідник). Ректором у період навчання Г. Каплонського був С. Головчич.

Після Києва Г. Каплонський здобував освіту за кордоном. Латинські школи Товариства Ісуса одразу ж після їх появи в Речі Посполитій в другій половині XVI ст., почали приваблювати православні родини високим рівнем освіти. Спочатку дітей на навчання відправляли головню до Вільно й Любліна, згодом зросла роль колегіуму єзуїтів у Львові, після його відкриття в 1608 р. До середини XVII ст. на українських землях єзуїти мали вже понад десять шкіл різного рівня. Однак у період Хмельниччини багато з них закрилося, а ті, що залишилися, – скоротили обсяг навчання. Найстабільніше працював колегіум у Львові, лише в ньому збереглися філософські й теологічні студії. Впродовж другої половини XVII ст. є декілька звісток про навчання у Львові відомих українських православних релігійних і освітніх діячів (Гедеон Одорський, Теофілакт Лопатинський, Стефан Яворський).

Однак в першій половині 1670-х років Руське воєводство потерпало від нападів турок і татар (польсько-турецька війна 1672–1676 рр.). У 1672 р. Львів перебував у облозі, в 1675 р. до міста підступили татари, проте їх наступ вдалося відбити. Мабуть тому, Т. Каплонський відправився спочатку в Несвіж у Литву (він знаходився на тій ж віддалі від Києва, як і Львів), а потім, з поліпшенням ситуації на заході України, – до Львова.

Колегіум у Несвіжі був одним з найдавніших у Речі Посполитій, його засновано ще в 1586 р. Його особливістю була спрямованість на підготовку насамперед майбутніх членів

HISTORY AND ARCHEOLOGY, ARCHIVAL STUDIES

Товариства Ісуса. Нижчі студії, до риторики включно, були публічними. Однак філософський курс читався лише для єзуїтських кліриків [17]. Натомість, єзуїтський колегіум у Львові був передусім публічною школою, в ньому можна було навчатися на філософських студіях без вступу до Товариства Ісуса.

Опис навчання Т. Каплонського в Несвіжі викликає чимало запитань. Що він там робив три роки – достеменно не відомо. Адже навчання в класі риторики тривало рік, крім цього, пізніше Т. Каплонський вчив риторику ще у Львові. Можливо, рівень освіти, яку він отримав у Києві, був недостатнім для колегіуму в Несвіжі, тому риторику він вчив довше. Можливо, він робив перерви у навчанні. Його вчитель, якого в "Розпиті" названо "єзуїт Юдейко", – це, скоріш усього, Павло Йодейко (1648–1717) родом зі Жмуді (Жемайтії), єзуїт-освітянин, місіонер і проповідник. Він працював у різних колегіумах Литовської провінції єзуїтів, будував костел у с. Пшавше в Литві [17].

У Львівському колегіумі Т. Каплонський спочатку знову записався до класу риторики. Ймовірно, потрапити одразу на філософські курси, без занять з риторики в місцевому колегіумі, він не мав можливості. Імена професорів, які навчали Т. Каплонського у Львові, відомі завдяки дослідженню Г. Лушака, це професор риторики Л. Жепецький і професор філософії С. Клещанський [14].

Лукаш Жепецький (1649–1722), родом з Великопольщі, професор поетики у Львові в 1678–1679 рр., близько 30 років працював у різних єзуїтських школах на викладацьких й адміністративних посадах: Ярослав, Гданськ, Познань, Коросно, Сандомир, Хойниці, Люблін, Острог, Самбір [17].

Себастьян Клещанський (1647–1708) – це єзуїт-освітянин родом з Червоної Русі. У 1679–1681 рр. він був у Львові професором філософії і математики. Далі викладав теологію і перебував на адміністративних посадах в різних єзуїтських колегіумах: Познань, Сандомир, Краків, Люблін. Піком його освітньої кар'єри були посади ректора у Сандомирі (1701–1704) і префекта студій у Любліні (1706–1707) і Львові (1707–1708) [17]. Цікаво, що в Києві зберігається рукописний курс філософії С. Клещанського, прочитаний у 1679–1681 рр. у Львові [18]. Можливо, його записав і привіз згодом до Києва

HISTORY AND ARCHEOLOGY, ARCHIVAL STUDIES

саме Т. Каплонський (інша версія – Г. Одорський).

Перебуваючи у Львові, Т. Каплонський міг на якийсь час перейти в уніатську віру (Руська Унійна церква, тепер – Українська греко-католицька церква), щоб навчатися філософії. Або ж видавав себе за уніата. Православним у цей період вчитися на філософських студіях в єзуїтських колегіумах уже не дозволяли. Можливо, він змінив віровизнання ще в Несвіжі.

Т. Каплонський навчався у Львівському колегіумі єзуїтів вже після того, як в 1661 р. пов'язаний з єзуїтами король Речі Посполитої Ян II Казимир Ваза надав йому ерекційний диплом на перетворення в академію (університет). Як відомо, це рішення викликало різкий супротив Краківської та Замойської академій, а також не знайшло достатньої підтримки у сеймі Речі Посполитої й у Римі. Однак львівські єзуїти, не маючи змоги офіційно відкрити академію, почали неофіційно поступово підвищувати рівень колегіуму. В період навчання Т. Каплонського ректором у Львові був Ян Нушинський (1616–1681) родом з Червоної Русі, русин за походженням. Він розвинув колегіум, кількість професорів у ньому зростає до десяти, почали вивчати гебрайську мову [14].

В один час з Т. Каплонським у колегіумі навчалися одразу декілька згодом відомих релігійних, освітніх, політичних діячів: Ян Скарбек (1661–1733, майбутній латинський архієпископ Львова) [19], Адам-Микола Сенявський (1666–1726, великий коронний гетьман, претендент на польський престол) [20], Ян Юзефович (1662–1728, католицький священник й історик Львова) [21]. Можливо, з Т. Каплонським навчався одночасно Геден Одорський (1660–ті – після 1715), майбутній ректор Київської академії. Відомо, що у Львові він вчився з 1674 р., здобував освіту доволі довго, мабуть, десь до початку 1680-х, закінчив філософські й розпочав теологічні студії, заради яких перейшов до унії та став ієромонахом чину св. Василя [22].

Після навчання у Львові Т. Каплонський повернувся в Конотоп. В 1682 р. він прийняв чернечий постриг в Успенському Єлецькому монастирі в Чернігові від Лазаря Барановича. Десь у той ж час у Батуринський Крупицький монастир подався його батько.

У науковців, що раніше писали про Т. Каплонського, вже виникали питання: чому йому не вдалося застосувати здобуті

HISTORY AND ARCHEOLOGY, ARCHIVAL STUDIES

знання на Батьківщині? чому високоосвічена людина стала звичайним монахом? Щоб зрозуміти, наскільки високим був рівень освіти Т. Каплонського, зазначимо, що він вільно володів латиною, знав трохи грецьку, теорію поезії й мистецтво риторики, вивчав діалектику, логіку, фізику з метеорологією, знав математику з основами математичної географії, можливо, слухав також основи етики. На той час на Гетьманщині, мабуть, що віднайшлося б лише декілька сотень осіб, якщо не менше, які закінчили філософські студії, представників вищого духовенства, або ж козацької еліти. Натомість у Речі Посполитій така освіта не була чимось особливим. Адже в Європі ще з XVI ст. переймалися підвищенням освітнього рівня духовенства, підготовкою для держави освічених чиновників. Філософії й теології навчали три університети (Краків, Вільно, Замостя), а також чимало шкіл єзуїтів й інших чернечих орденів. Лише у Львові теологічні й філософські студії були у двох освітніх закладах: крім єзуїтського колегіуму, ще й у колегіумі театинів, де готували священників для вірмен-уніатів [23]. Крім того, у Львові філософські й теологічні студії діяли при монастирях для членів чернечих орденів: бернардинів, домініканців, кармелітів, тринітаріїв, реформатів. Однак повсюдно викладати мали право лише римо-католики, члени відповідних чернечих орденів.

Освіта, яку отримав Т. Каплонський, давала йому такі можливості:

- він міг стати священником, як і його батько;
- міг прийняти чернечий постриг, щоб згодом, пройшовши декілька ступенів чернецтва, претендувати на посаду настоятеля в якомусь монастирі;
- міг спробувати стати викладачем у Київському колегіумі, однак на цьому шляху також спочатку потрібно були прийняти чернецтво.

Третій шлях був найскладнішим. Професорське середовище Київського колегіуму було доволі закритим, туди важко було потрапити, адже викладацька робота потім могла відкрити шлях для серйозної релігійної кар'єри. Навіть влаштуватися викладачем нижчих студій було важко. Інших колегіумів на Гетьманщині чи Слобожанщині ще не було. Крім цього, не відомо чи викладали у цей час філософію у Київському колегіумі. Не має доказів того, що філософську освіту мав ректор Сильвестр

HISTORY AND ARCHEOLOGY, ARCHIVAL STUDIES

Головчич, за якого Т. Каплонський розпочинав навчання в Києві, й який залишався на посаді після того, як той повернувся зі Львова.

У Києві філософію почали вчити в 1630-1640-х роках. Спочатку в 1639/1640 н. р. неповний однорічний курс прочитав Йосиф Кононович-Горбацький, в 1645-1647 рр. повний дворічний курс прочитав Інокентій Гізель [18]. Однак в другій половині XVII ст. Київський колегіум занепав, у ньому суттєво скоротилася навчальна програма, були роки, коли зовсім припинялося навчання. Є якісь непевні звістки про відновлення філософських студій у 1670-х роках. Достовірно відомо, що філософію читали з 1684 р. – зберігся рукописний курс Йоасафа Кроковського, датований 1684-1686 рр. [18]

У Москві взагалі ще не було закладів з філософськими студіями, лише в 1693-1694 рр. декілька розділів з філософії прочитав Софроній Ліхуд у т. зв. «Спаських школах». А перший повний дворічний курс філософії щойно в 1704-1706 рр. прочитав у Слов'яно-греко-латинській академії вихованець Київської та Львівської академії Т. Лопатинський [24].

Політична ситуація була несприятливою для розвитку освіти. Україна перебувала в періоді, який отримав назву «Руїна». «Вічний мир» між Річчю Посполитою і Московію ще не підписали. Щойно закінчилася московсько-турецька війна 1676-1681 рр., загальною невдалою для Московії. Повернувшись до Конотопа, Т. Каплонський, ймовірно, взнав про якісь невтішні новини. Мабуть, на той час уже померла його мати, тому й батько, дочекавшись сина, пішов у монастир. Можливо, в Т. Каплонського був брат, якому могло відійти місце священника в церкві, де правив батько. Зрештою, не знайшовши собі належного заняття, він вирішив стати монахом. Такій намір у нього з'явився ще раніше, адже у «Розпиті» пише, що у монастир він пішов «по обещанію».

Цікаво, що Т. Каплонський не вибрав один з найближчих монастирів, а поблизу Конотопа таких було багато (Батуринський Крупицький Свято-Миколаївський монастир (куди пішов батько), Макошинський Свято-Миколаївський монастир, монастирі в Путивлі, Глухові, Ніжині й ін.), а попрямував до Чернігова. В другій половині XVII ст. це місто було одним з провідних культурно-освітніх центрів України, другим за значенням на Гетьманщині після Києва. В ньому діяла одна з

HISTORY AND ARCHEOLOGY, ARCHIVAL STUDIES

найбільших друкарень, заснована Лазарем Барановичем. Успенський Єлецький монастир в Чернігові, де опинився Т. Каплонський, був одним з найдавніших монастирів України, він заснований ще в 1060 р. чернігівським князем Святославом Ярославичем. Його архимандритом у той час був Йоаникій Галятовський, відомий релігійний діяч, проповідник, письменник і педагог. Він керував монастирем у 1669–1688 рр., розширив його, перебудував Успенську церкву в стилі українського бароко. Ще, зазначимо, що Й. Галятовський якийсь час в 1660-х роках жив у Львові, а також побував у Білорусі (Мінськ, Слуцьк). У Львові друкувалися його твори. Без сумніву, що, прямуючи в монастир до Чернігова, Т. Каплонський вже знав про діяльність Й. Галятовського, його приваблювало розвиненіше релігійно-культурне середовище в Чернігові, порівняно з іншими містами.

Подорож до Італії. Про життя Т. Каплонського в монастирі майже немає звісток. Відомо, лише, що він став ієромонахом (так його називає "Розпит"), тобто отримав сан священника. Мабуть, що вагомо долучився до розвитку культурного-освітнього життя в монастирі. Стати настоятелем в якомусь із монастирів єпархії у нього, ймовірно, було мало шансів. У 1685 р. Київську митрополію підпорядкували Російському патріархату, а Чернігівську єпархію в 1688 р. взагалі вилучили з-під юрисдикції Київського митрополита й передали безпосередньо в юрисдикцію Москві. За такої ситуації освіта й походження Т. Каплонського швидше давали підстави вважати його "неблагонадійним", аніж сприяли церковній кар'єрі.

Після смерті Й. Галятовського архимандритом Успенського Єлецького монастиря став Феодосій Углицький (Полоницький-Углицький) – відомий релігійний діяч, чудотворець і святий, канонізований у 1896 р. Він керував у 1688–1696 рр. (до смерті), з 1692 р. був також архієпископом Чернігівським.

В 1696 р. Т. Каплонський вирішив здійснити "обітницю" – відвідати м. Барі (Неаполітанське королівство, тепер – Італія), щоб вклонитися мощам св. Миколая. Яка подія безпосередньо підштовхнула його свого часу дати цю обіцянку – не відомо. Мабуть, щось важливе в його особистому житті, наприклад, важка хвороба, від якої вдалося вилікуватися. Це було частою причиною подібних рішень. В. Григорович-Барський прийняв рішення про паломництво до Барі, після того, як

HISTORY AND ARCHEOLOGY, ARCHIVAL STUDIES

вилікував у Львові ногу [25]. Відомий мандрівник до Китаю й єзуїтський місіонер львів'янин Михайло Воїм (1612 (1614?) – 1659) у віці 14 років, навчаючись у рідному місті в колегіумі єзуїтів, важко захворів і дав обітницю католицькому святому Франциску Ксаверію, якщо одужає, присвятить своє життя місіонерству на Далекому Сході [26].

Що зумовило вибір Т. Каплонським часу й місця подорожі? На наш погляд, початок його паломницької мандрівки пов'язаний зі смертю Ф. Углицького, настоятеля монастиря. Можливо, його раніше не відпускали. Лише тоді, коли в монастирі тимчасово не було настоятеля, він, отримавши благословення від свого духовного отця Йосифа, відправився в подорож. Вибір місця паломництва, – мощі св. Миколая в Барі, – відсилає до часу навчання Т. Каплонського у Львові. Миколай Миріклійський Чудотворець (270–343) – найулюбленіший християнський святий в Україні. Особливо в його вшануванні виділялася Західна Україна. У Львові найдавнішою сакральною спорудою є церква св. Миколая. Мандрівка до мощей св. Миколая у м. Барі була одним з головних напрямків паломництва православних і уніатів Руського воеводства. Живучи на Лівобережжі, Т. Каплонський, можливо, взагалі не знав про італійське м. Барі. Однак, навчаючись у Львові, він, без сумніву, неодноразово бачив прочан, що побували в Барі, які ділилися враженнями від подорожі.

В квітні 1697 р. Т. Каплонський покинув Чернігів, але попрямував він не на південний-захід до Києва, а на схід – до Макошинського монастиря. Його настоятель, Никодим, митрополит Батуринський, дав Т. Каплонському лист (датований 27 квітня 1697 р.) як паломнику, що прямує в Києво-Печерську лавру. Виникає питання – чому Т. Каплонський “зробив гак” щонайменше в 150 км на схід, щоб потім однаково піти до Києва? Подорожній лист він міг отримати й у Чернігові, адже ще на початку 1697 р. інтронізували нового архієпископа Чернігівського – Іоанна Максимовича. Можливо, він хотів відвідати батька, якщо той був ще живий. Батуринський Крупицький монастир, до якого батько подався, знаходився зовсім неподалік від Макошино, на відстані одноденного ходу. Можливо, Т. Каплонський хотів ще побувати в рідному Конотопі, який знаходився дещо далі. Однак головною ціллю могла бути саме зустріч з митрополитом Никодимом, настоятелем монастиря.

HISTORY AND ARCHEOLOGY, ARCHIVAL STUDIES

Никодим, Батури́нський (Українсько-Батури́нський) митрополит, – постать доволі неординарна в релігійній історії України другої половини XVII – початку XVIII ст. Це був Призренський митрополит, який переселився із Сербії в Україну, тобто архієрей, що втратив єпархію, яка знаходилася в захопленій Османською імперією Сербії з центром в м. Призрен (регіон Метохія, тепер це територія частково визнаної держави Косово). Він прибув до України ще за гетьманату І. Самойловича, за гетьмана І. Мазепи з 1693 р. жив у Батурині, застав ще гетьманат І. Скоропадського. Насправді, на думку деяких істориків, Никодим перебував на дипломатичній службі в гетьманів Лівобережжя, виконував за їхнім дорученням різноманітні місії. Титул митрополита йому надали, щоб підвищити представництво єпископа Никодима в очах східних патріархів та закордонних володарів, з якими він зустрічався [27].

Цілком можливо, що в Гетьманщині була якась вказівка спрямовувати перед початком подорожі всіх паломників за кордон до митрополита Никодима. Від нього вони отримували подорожні листи, настанови щодо перебування в чужих краях, можливо якісь спеціальні доручення. Практика використовувати прочан як інформаторів, або шпигунство під прикриттям паломництва, були поширеним явищем. Особливо активно робила це у своїх цілях Москва. Звичайно, що зустріч Т. Каплонського з митрополитом Никодимом ще зовсім не дає підстав вважати, що він відправився до Барі як якийсь агент Московії чи І. Мазепи ², однак окремі моменти подорожі, про яку мова піде пізніше, дають підстави припускати, що зустріч з Никодимом не минула даремно.

Наприкінці травня 1697 р. Т. Каплонський прибув до Києва. Тут він отримав другий подорожній лист (датований 30 травня) від архімандрита Києво-Печерської лаври Іоасафа Краковського. Цей лист засвідчував, що Т. Каплонський здійснив прощу в Києво-Печерську лавру. В ньому не йдеться про наміри паломника відвідати Барі чи якесь інше місце. Призначенням листа було

² Цікаво, що в другій половині XVII ст. відомо про ще одного Тараса Каплонського – це був чернець-василіанин, що в 1690 р. перебував у Мукачівському монастирі на Закарпатті [28]. Можливо, Т. Каплонський ще до 1697 р. відправлявся подорожувати?

HISTORY AND ARCHEOLOGY, ARCHIVAL STUDIES

сприяння Т. Каплонському як паломнику. Достеменно не відомо, чи знав І. Краковський про справжню мету мандрівки Т. Каплонського. Однак, зазначимо, що Києво-Печерський архімандрит сам колись бував у Італії, там в 1670-х роках він навчався в колегіумі св. Атанасія в Римі.

Лист, який отримав Т. Каплонський в Києві, допоміг в мандрівці територію українських земель, що перебували у складі Речі Посполитої. Адже в ній православні все ще становили значну частку населення, православними були Луцько-Острозька і Львівська єпархії. Ідучи до Італії, Т. Каплонський не відвідував Львова, він зупинився неподалік в Жовкві, а далі попрямував до Кракова. Ймовірно, він побоювався, що у Львові його можуть упізнати як колишнього студента єзуїтського колегіуму, що було небажаним. Він навіть міг зустріти там свого вчителя філософії, С. Клещанського, який в 1687-1698 рр. був у Львові професором теології [14].

У Італію з Галицької Русі йшли два головних шляхи: коротший – через Карпати до Кошице, Буди, Відня і далі на Венецію; довший – до Кракова, Праги, Мюнхена, а далі через Альпи також до Венеції. Т. Каплонський обрав довший шлях, можливо, як безпечніший (у Європі тривала австрійсько-турецька війна (1683-1699), т. зв. "Велика турецька війна"), бойові дії частково відбувалися на території Угорщини), але, ймовірноше тому, що в Кракові він мав отримати патент паломника для подорожі за межі Речі Посполитої.

Маршрут подорожі Т. Каплонського як паломника до Барі був таким: Чернігів – Макошине – Київ – Підлісся (? – "Подлесьє" в "Розпиті") – Жовква – Краків – Прага – Мюнхен ("Минихен") – Аугсбург ("Авшпурк") – Інсбрук ("Іншпрук") – Венеція – Падуя ("Падва") – Ферарра – Болонья ("Бонония") – Анкона ("Анкония") – Лорето – Рим – Неаполь ("Ниаполь") – Барі (рис. 1).

За кордоном, на шляху до Італії, він отримав п'ять подорожніх листів:

– у Кракові, в міській канцелярії "від бурмиистра і радників" (датований 9 липня 1697 р.). У ньому – він вже ієромонах уніатського Чину св. Василя, що здійснює паломництво до Риму й інших святих місць, якого треба безпечно пропускати, надаючи допомогу й милостиню. Пишеться також у листі, що повітря у Кракові здорове і чисте, без усякої моровиці;

HISTORY AND ARCHEOLOGY, ARCHIVAL STUDIES

- два у Празі, від бурми́стра й архієпископа (датовані 9 і 12 серпня), а також паси з печатками, які підтверджували, що в місті не було епідемії;

- у Римі, від єзуїтів, зі свідченнями, що здійснив паломництво до Святого престолу і побував на сповіді (датований 3 листопада);

- у Неаполі, з вказівкою всюди його пропускати безпечно, не боячись моровиці (датований 18 листопада 1697 р.).

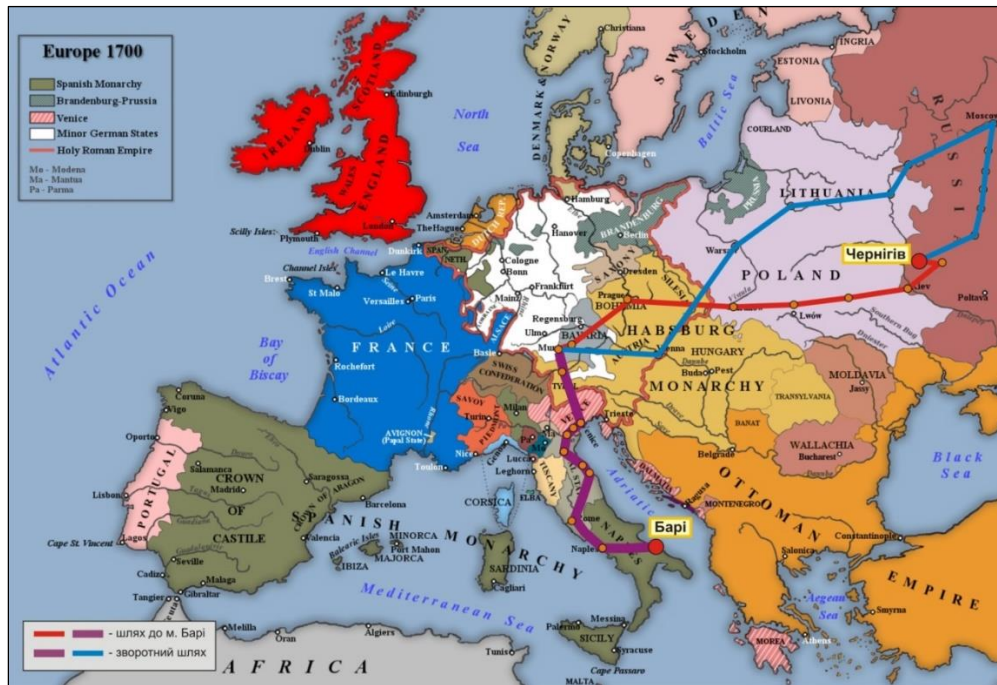

Рисунок 1
Орієнтовний маршрут подорожі Т. Каплонського до Барі
(картографічна основа: [29])

Ступивши на землі Італії, Т. Каплонський два тижні прожив у Венеції, а в Анконі зустрів у порту на російському кораблі братів Хілкових (Михайла, Андрія і Юрія) з московського княжого роду, яких відрядили до Венеції щоб вивчати морську справу й кораблебудування. В Лорето побував на сповіді в ксьондза. Відвідав у цьому місті одну з головних святинь християн-католиків, Святий Дім (італ. *Santa Casa di Loreto*), – будинок, перевезений з Назарету, в якому народилась Пресвята Богородиця, і де вона почула новину Благовіщення.

HISTORY AND ARCHEOLOGY, ARCHIVAL STUDIES

У Римі був три дні, також сповідався в єзуїтів, бачив мощі апостолів Петра і Павла. Уже поблизу м. Барі зустрівся з іншими представниками московської еліти, князями Дмитром і Петром Голіциними, Василем і Володимиром Шереметьєвими, Авраамом Лопухіним, Михайлом Ртищевим, князем Яковом Лобановим (Ростовським), які прямували на навчання в морську школу Марка Мартиновича в Пераст (портове місто в Чорногорії, що належало Венеційській республіці). У Барі пробув три дні.

Повернення в Україну. Зворотний шлях Т. Каплонського до Чернігова був таким: Барі – Неаполь – Рим – Лорето – Анкона – Болонья – Феррара – Падуя – Венеція – Інсбурк – Аусбург – Відень – Варшава – Гродно – Мінськ – Могилів – Смоленськ – Москва – Калуга – Лихвін – Бельов – Болхов – Карачев – Севськ – Чернігів (рис. 1). Повертаючись, він отримав ще чотири листи:

– у Барі, від архімандрита, з підтвердженням паломництва до мощей св. Миколи Чудотворця (датований 29 листопада 1697 р.);

– у Лорето, від єзуїтів, з підтвердженням відвідування Дому святих і праведних Іоакима й Анни – місця народження Пресвятої Богородиці (датований 28 грудня 1697 р.);

– у Смоленську, від воеводи Петра Салтикова (зміст не наводиться);

– у Москві, відпускну грамоту, іменем царя Петра I, з вказівкою не затримувати й давати підводи до кордону з Гетьманщиною (датований 3 червня 1698 р.).

Зміну маршруту на зворотному шляху, зокрема візит до Москви, за припущенням М. Сулима, яке видається цілком слушним, зумовили дві зустрічі в Італії з московськими дворянами [3]. Т. Каплонський міг отримати від них якісь вказівки, усні або письмові, й відправився до Москви, щоб виконати їх.

16 травня 1698 р. Т. Каплонський прибув до Москви, де його прийняв патріарх Адріан. Йому та царю Петру I (який тоді перебував у Європі в дипломатичній місії, т. зв. "Велике посольство") він подарував склянку з миром від мощів св. Миколая. 25 травня 1698 р. Т. Каплонського допитали в Малоросійському приказі, де було записано "Розпит". Паломник розповів не лише про себе й подорож, але й повідомив про політичну ситуацію в країнах, що він відвідав: укладання миру

HISTORY AND ARCHEOLOGY, ARCHIVAL STUDIES

між австрійським цісарем і французьким королем; підготовка європейських держав (Франція, Венеція, Іспанія, Австрія) до війни з турками; громадянська війна в Литві.

Паломник долучив до розповіді подорожні листи та паси, які отримав у різних місцях. Чиновники Малоросійського приказу їх сумлінно переклали. Три з наданих листів, – які підтверджували перебування Т. Каплонського як прочанина в Барі, Лорето й Римі, – відрізнялися від інших. Це були друковані документи, причому якість друку, вочевидь, була доволі високою. Крім тексту, в кожному з них було зображення осіб, до яких було здійснено прощу: святих апостолів Петра і Павла; Пресвятої Богородиці Лавретанської, святителя Христового Миколая.

Загалом у Москві Т. Каплонського прийняли прихильно, що засвідчує грамота, видана іменем Петра I, з вказівкою не затримувати й давати підводи до кордону з Гетьманщиною. Його паломництво в Італію як уніата-василіанина, а також давніше навчання в Несвіжі й Львові, підозри не викликали. Мабуть, йому вдалося переконати московських урядовців, що він по справжньому в унію не переходив. Сприяли цьому роль інформатора, яку мимоволі виконав Т. Каплонський, а також листи від Іоасафа Краковського й митрополита Никодима. Хоча могло бути зовсім інакше. Адже Московія славилася підозрілим відношенням до руських людей, особливо освічених, які заради навчання змінювали віровизнання з православ'я на уніатство.

3 червня 1698 р. Т. Каплонський отримав відпускну грамоту і, ймовірно, відправився підводами в Гетьманщину. Далі про його долю нічого не відомо. Мабуть, вже до кінця червня він повернувся в Слеський Успенський монастир.

Аналіз подорожі. Мандрівка Т. Каплонського тривала орієнтовно рік і два місяці, якщо за її початок вважати кінець квітня 1697 р., коли він отримав лист від митрополита Никодима, й припустити, що до кінця червня 1698 р. він уже вернувся в Чернігів. Якщо обрати найкоротші сучасні сухопутні шляхи, сумарно Т. Каплонський подолав близько 8900 км, понад 3800 км – до Барі, близько 5100 км – дорога назад. Це довше, ніж так само порахована відстань від Чернігова до Єрусалима. На шлях з Макошино до Барі він витратив сім місяців (травень – листопад 1697 р.), на значно довший шлях назад, здебільшого в холодну пору року, – також сім місяців.

HISTORY AND ARCHEOLOGY, ARCHIVAL STUDIES

Подорожуючи, найдовше, близько 20 днів, він зупинявся в Москві, два тижні провів у Венеції, близько п'яти днів – в Празі, по три дні – у Києві, Римі, Барі, це тільки те, що відомо. Правдоподібно, що й у інших великих містах він також зупинявся на декілька днів. Орієнтовно, за день Т. Каплонський долав у середньому 20–25 км, якщо не враховувати дні, коли він зупинявся у містах, то правильнішою буде відстань 25–30 км щодня. За середньої швидкості ходьби людини в 5 км/год. Т. Каплонський пішки щодня йшов 5–6 год. Іноді його підвозили. У цікавих місцях зупинявся довше, зворотний шлях долав швидше.

На деяких відтинках можна встановити середню відстань за день точніше. З Києва до Кракова Т. Каплонський мандрував орієнтовно місяць і тиждень – листи, які він отримав у цих містах, датовані 30 травня і 9 липня 1697 р. Відстань між містами 860–870 км, тобто він долав в середньому близько 23 км у день. З Кракова до Праги також йшов місяць, подорожні листи, які він отримав у цих містах, датовані 9 липня і 9 серпня 1697 р., відстань між містами до 500 км, долав у середньому 17–18 км у день. Відстань Рим – Неаполь (230 км) йшов з 3 до 18 листопада, тобто два тижні, в середньому 16 км за день. Зворотній шлях, відстань Барі – Лорето через Неаполь і Рим (720 км), 29 листопада і 28 грудня, йшов місяць, 24–25 км у день.

Т. Каплонський відвідав десять держав і самоврядних територій: Річ Посполита, Королівство Богемія, Баварія (Баварський імперський округ), Аусбург (Вільне імперське місто Аусбург), Графство Тироль, Венеційська республіка, Папська держава, Неаполітанське королівство, Ерцгерцогство Австрія, Московія. Побачив десять столиць. Завдяки мандрівці йому вдалося зустрітися з відомими релігійними діячами України, з московськими князями, патріархом, керівниками єзуїтського ордену в Римі, бурмистрами, єпископами в різних містах Європи. Лише в Італії Т. Каплонський побачив три визначних християнських паломницьких святині, – мощі св. Петра і Павла у Римі, мощі св. Миколая у Барі, Святий Дім в Лорето, – а ще відвідав чимало святих місць в інших містах.

Звісток про Т. Каплонського після повернення у Чернігів немає жодних. Скільки далі прожив і що робив – не відомо. Можливо, він невдовзі помер, виснажений далекою подорожжю.

HISTORY AND ARCHEOLOGY, ARCHIVAL STUDIES

Або прожив ще багато років, як і раніше будучи нікому не відомим, якби не його паломництво 1697 р.

Порівняння з мандрівкою В. Григоровича-Барського. Через 26 років після Т. Каплонського до Барі відправився В. Григорович-Барський. Спочатку, після навчання у Київському колегіумі, у віці 22 років він разом з товаришем Юстином Линницьким попрямував до Львова, на навчання до колегіуму єзуїтів, але також, щоб вилікувати ногу в місцевих лікарів. Перебування у Львові назавжди змінило життя В. Григоровича-Барського. Тут йому вдалося швидко зцілитися, після чого він дав обітницю здійснити прощу "на честь благодаті Господньої" до м. Барі в Італії, щоб побачити мощі св. Миколая [26].

Подорож Т. Каплонського викликає асоціації з мандрями В. Григоровича-Барського. Останній спочатку хотів побувати лише в Барі, вже в Італії він вирішив відвідати ще й Святу Землю. Цікаво порівняти обидві мандрівки. З Києва до Львова В. Григорович-Барський відправився 20 липня 1723 р. за маршрутом Київ – Острог – Почаїв – Броди – Львів. Зі Львова до Барі він вирушив 23 квітня 1724 р. й обрав маршрут через Угорщину: Львів – Самбір – Кошице – Буда – Відень – Венеція – Анкона – Лорето – Барі. До Барі вони з товаришем прибули 25 липня 1724 р., тобто через три місяці як вийшли зі Львова. Подолали близько 2300 км. Так само, як і Т. Каплонський, долали до 25 км у день, якщо не враховувати дні відпочинку, – до 30 км. Шлях через Угорщину (від Львова) був десь на третину коротшим, ніж через Німеччину. Тому, саме його зазвичай обирали прочани, якщо не було якихось перешкод.

Паломники з Руського воєводства, зокрема зі Львова, прямуючи через Угорщину, діставалися Барі й поверталися назад у середньому за шість місяців, тобто їм цілком вистачало теплого періоду року (квітень – жовтень). Тому, щороку до Італії відправлялися десятки, якщо не сотні прочан. В. Григорович-Барський в описі своєї подорожі зазначає, що, готуючись до мандрівки, вони в одному з львівських монастирів переодяглися в особливе прочанське вбрання "у якому місцеві люди вирушають до Риму", ще й одразу ж відшукали супутника – уніатського священника Стефана з с. Керниця поблизу м. Городок (біля Львова), який також подорожував з паломницькою метою до Італії [26].

В. Григорович-Барський з товаришем, як і Т. Каплонський, для безпечної подорожі використовували подорожні листи

HISTORY AND ARCHEOLOGY, ARCHIVAL STUDIES

паломника (патенти). Лише у Львові їх вони отримали від уніатського єпископа, католицького архієпископа, ректора єзуїтського колегіуму, львівського єврейського кагалу [26].

Висновки. Т. Каплонський, який здійснив подорож до м. Барі в 1697–1698 рр., народився в сім'ї священика, походив із відомого козацького шляхетського роду. Паломництво в Італію з території Гетьманщини в XVII–XVIII ст., звичайно, що було справою неординарною для уродженця козацького міста Конотопа. Він був людиною високоосвіченою, крім Києва, навчався у Речі Посполитій, в єзуїтських колегіумах Несвіжа і Львова. Це, ймовірно, вплинуло на вибір місця паломництва.

Паломницька подорож Т. Каплонського тривала рік і два місяці. Успішній мандрівці сприяли листи від церковних ієрархів і представників влади з інформацією про особу паломника, мету подорожі, епідеміологічну ситуацію в регіоні, з якого він прибув. Будучи православним, подорожував католицькими країнами як уніат, чернець-василіанин. Усього він пройшов близько 8,9 тис. км, відвідав 10 країн Європи, долаючи щодня 25–30 км. На зворотному шляху побував у Москві. Зміну маршруту, ймовірно, зумовила зустріч в Італії з представниками московської еліти.

Період, впродовж якого минула більша частина життя Т. Каплонського, – Руїна в Україні, – визначив його долю. Йому не довелося стати викладачем у якомусь колегіумі, або ж настоятелем в монастирі. Якби Т. Каплонський, після навчання у Львові, раптом перенісся на декілька десятків років уперед, його доля могла би бути зовсім іншою. Він міг би викладати у колегіумах в Чернігові чи Харкові, або в Москві, в Слов'яно-греко-латинській школі, чи започатковував би латинську школу десь у російській глибинці. Згодом став би ігуменом у винагороду за викладацьку роботу, або ж, з часом, узагалі єпископом. Якби ж народився на роки тридцять раніше – став би, мабуть, активним учасником козацьких воєн, як якого родич Герасим Каплонський. А так провів життя в монастирі. Лише давня мрія побувати в далекій Італії та збіг різних обставин сприяли тому, що його ім'я виринуло на сторінки історії.

Життєвий шлях Т. Каплонського – це ще один цікавий взірць того, як у долі звичайної людини відобразилася багатосотлітня українська дихотомія, перебування України на цивілізаційному прикордонні, між Сходом і Заходом.

HISTORY AND ARCHEOLOGY, ARCHIVAL STUDIES

Додаток

**Розпит надісланого від Патріарха
в Малоросійській приказ ієромонаха
Тарасія Коплонського, що був для поклоніння
в італійському місті Барі та відпуск його в Чернігів
(перекладено українською мовою автором статті за: [1])**

26 року травня в 22 день у Малоросійському приказі шкільний учитель Микола Семенов сказав, що надіслав з ним до Малоросійського приказу святійший Кир Адріан архієпископ Московський і всієї Росії і всіх північних країн патріарх ченця, щоб його розпитати, якого він міста уродженець і де був.

І за указом великого Государя, а за наказом думного дяка Омеляна Ігнатовича Українцева з товаришами той чернець до Малоросійського приказу прийнятий і розпитаний, а в розпиті сказався.

Звати його Тарасієм, а мирянином ім'я йому було Тимофій Івана син на прізвище Поклонський, народився в малоросійському місті Конотопі, батько його в тому місті був у церкві Успіння Пресвятої Богородиці священником, а тепер в Батуринському Крупицькому монастирі чорним священником. І як виповнився йому вік, почувши, що в Києві в школах благочестивої віри людей багато в науці перебуває, він, того ж бажаючи, прийнявши благословення від батька свого, пішов до Києва і був у школах у науці: вчився граматики, синтаксису, поетики у казнадія шкіл Митрофана Прокоповича три роки, а з Києва був за польським рубежем у місті Несвіжі три роки; у школі риторики в езуїта Юдейка три роки; звідти був у Львові, навчався риторики і філософії в езуїтів три роки. А звідти приїхав назад, до малоросійського міста Конотоп до батька свого; і тому нині років із шістнадцять пішов він Тарасій від батька свого і за обіцянкою своєю пострижений в Єлецькому монастирі від преосвященного єпископа Чернігівського Лазаря Барановича і поставлений у священники. І минулого 205-го року в червні місяці, взявши благословення того монастиря від священника від отця свого духовного Йосифа, тому що в тому монастирі тоді архієпископа не було, за обіцянкою своєю намірився йти святителя Христового Миколая Чудотворця мощам поклонитися в Бар град. І з того монастиря вийшов, був у монастирі Макошинському, котрий від Батурина за чотири милі,

HISTORY AND ARCHEOLOGY, ARCHIVAL STUDIES

при митрополиті Батуринському Никодимі з рік, і звідти приїхав до Києва в Печерську лавру і жив у тому монастирі три дні, і взявши в архімандрита Іоасафа Кроковського лист, поїхав за польський рубіж. І їхав на Підлісся, на Жовкву, на Краків; і в міській канцелярії взяв проїзний лист, їхав з Польщі на Чеську землю на Прагу, а в Празі взяв з канцелярії проїзний лист в архієпископа Празького, їхав цісарською землею на міста володінь Баварського князя, на місто Мюнхен, а з Мюнхена на Аусбург, на Тироль, на Інсбург, а звідти їхав до Венеційського князівства. І був у Венеції тижнів зо два, а з Венеції їхав на Падуя, на Феррару, а з Феррари їхав на міста володінь Папи Римського на Болонью, на Анкону, що стоїть при білому морі. І під тим містом біля пристані корабельної був він на кораблі у стольників Михайла Хілкова з братами, а з Анкони був у Лорето, де дім праведних богоотців Йоакима й Анни, і прикладався до посудини Пресвятої Борогодиці, з якої вона їла; з тої посудини взяв води; і в Лорето був на сповіді у ксьондза римської віри для того, що без неї листів, що засвідчують про його перебування не дають. А звідти приїхав до Риму; і в Римі на сповіді був у ксьондза римської віри; і розказував він у Римі, що він римської віри чернець, а потім був у костелі, де лежать моці святих верховних апостолів Петра і Павла. І побувши у Римі три дні, їхав у володіння іспанського короля на місто Неаполь, а з Неаполя в Бар град. І не доїжджаючи того міста, в дорозі бачився зі стольниками з князем Дмитром та з Петром Голіциними, з Василем та з Володимиром Шереметьєвими, з Авраамом Лопухіним, з Михайлом Ртищевим, з князем Яковом Лобановим. І в Барі граді будучи, бачив моці святителя Христового Миколая: лежать у великому костелі; довкола гробниці лампади срібні позолочені, на гробниці вилитий із срібла образ святителя Христового Миколая; і в тому місті Барі сповідувався від езуїта, що там повеліває, і був у тому місті три дні; і взявши від моців святителя Миколая миру, повернувся назад тим ж шляхом. І в цісарській землі, будучи в місті Аусбург в монастирі францисканському, чув від законників, що цісар з французьким королем помирився, і француз хоче йти війною на турків, і багато кораблів до тієї війни виготовлено, і підуть під міста Єрусалим і Віфлеєм морем, також і венеціанці йдуть війною морем, а цісар і іспанський король сухим шляхом, а великий Государ з багатьма силами піде під Царгород. А з Аусбургу був

HISTORY AND ARCHEOLOGY, ARCHIVAL STUDIES

у цісарському стольному граді Відні і при його в тому місті перебуванні, цісар з цисаревою були у костелі і молилися про примирення з французом. А з Відня їхав на польські міста – на Варшаву, на Гродно; і в той час у Гродно гетьман Сапега збирав на сеймик шляхту, щоб воєвати Огінського, якому теперішній король наказав воєвати Сапегу; і шляхта Сапегіна воєвати Огінського не поволила; а за Сапегою було війська з чотири тисячі чоловік. А з Гродно їхав він на Мінськ, на Могилів, а з Могилева до Смоленська; і в Смоленську прибув до боярина і воеводи Петра Самойловича Салтикова і взявши проїзний лист приїхав до Москви у травні в 16-й день він сам з челядником, який пристав до нього в Польщі. І явився святійшому патріарху і підніс йому від мощів святителя Христового Миколая миру скляночку, котру взяв у Барі граді, і йому ж надав три листи, один із Бар граду, інший із Риму від Папи, третій із міста Лорето з дому святих і праведних Бога отця Йоакима та Анни.

Й він ж до Великого Государя привіз святині святителя Христового Миколи мира скляночку.

Й він же Тарасій додав листи латинського і білоруського письма.

І ті листи в нього в Малоросійському приказі прийнято і перекладено, а в перекладі написано:

У листі преосвященного Никодима митрополита Батуринаського.

Усякому, кому про те знати належить, оголошуємо цим нашим писанням, що чесний брат ієромонах Тарасій Каплонський пред'явник цього свідоцтва за благословенням нашим архієрейським у Київ преподобним і богоносним отцям печерським поклонитися йде, котрого до ваших милостей щоб було чесно без всякої шкоди і перешкоди скрізь пропущено, прохання наше покірне приносимо. Даний у Макошинському монастирі 1697 року квітня в 27 день.

Внизу підписано архієрейською рукою Вищеіменований архієрей рукою.

*У листі Києво-Печерської лаври архімандрита Іоасафа
Кроковського.*

Благодаттю Пресвятої Живоначальної Трійці і молитвами Преблагословенної владичиці нашої Богородиці та Приснодіви Марії і преподобних отців наших Антонія і Феодосія й інших святих печерських руських чудотворців ушанований пред'явник

HISTORY AND ARCHEOLOGY, ARCHIVAL STUDIES

цього свідoctва нашого чесний монах Тарасій Коплонський досягнув святої великої чудотворної лаври Києво-Печерської і в ній побував у святій печері й у святих преподобних отців чудотворців і мироточивих моцїв святою ж сповіддю за звичаєм східного благочестя совість свою очистив і з Христом Спасителем причащенням пресвятого тіла і крові його з'єднався й назад з благословенням від святої великої чудотворної нашої лаври відходить. За нього ж ми знаємо, і створене це йому благословенне знамення, як дар пречистий від святих місць дати зволили і нехай з ним божественна благодать завжди невід'ємна перебуває Господа молитвуємо, йому ж того і вручаємо. Дано у святій великій чудотворній лаврі Києво-Печерській в літо від створення світу 7200-го, а від втілення Господа Бога і Спаса нашого Ісуса Христа 1697-го місяця травня 30-го дня.

У листі, який дано в Кракові в канцелярії мирській

Бурмістр і радники міста Кракова престольного Королівства Польського всім загально і всякому особливо, кому про те знати належить, і хто не є цей пас честь буде об'явлено нашу добру волю свідомо чиниму, що пред'явник цього листа чесний отець Тарасій Каплонський ієромонах закону святого Василя Великого за власним наміром подорожує до Риму до порогів святих апостолів Петра і Павла і для відвідування інших святих місць і чудотворних, котрому дали ми цей пас у свідчення того, що слава Богу в нас повітря здорове і чисте від всякої морової зарази і для того, щоб того монаха бажаємо безпечно пропускати і йому допомогу і милостиню подавати, за що відплату від Господа Бога сприймете і для кращої віри цей пас припечатати і підписати ми захотіли. Дано в Кракові липня в 9 день 1697-го року.

У низу печатка міська.

Францішек Смолюковський міста Кракова секретар і писар.

У листі Бурмістра Празького.

Ми бурмістр і сенат древнього града Королівства Чеського найпершого міста відомо чинимо всім загально, що пред'явник цього паса брат Тарасій Коплонський закону святого Василя Великого поляк, прийшов до нас і просив проїжджого собі пасу для підозри морового повітря й ми зволили йому дати сей пас

HISTORY AND ARCHEOLOGY, ARCHIVAL STUDIES

засвідчуючи, що у нас Божою милістю немає ніякого злого повітря; у Празі серпня в 12 день 1697 року.

У того паса печатка міська.

У листі архієпископа Празького

Йоган Йосиф Божою і престолу Апостольського милістю архієпископ Празький священного Цісарського престолу князь і граф Бревнер Посол природний іменитої Держави Чеської примас короля Фердинанда Товариства Празького віковичний канцлер. Повідомив нам брат Тарасій Каплонський закону святого Василя Великого поляк, що він хоче пороги святих апостолів Петра і Павла і дім Пресвятої Богородиці Лавретанської відвідати й інші місця святі, що в Італії знаходяться. Відвідавши, просив нас, щоби ми йому пас для свідчення підозри морового повітря дали. І ми до його прохання будучи схильними, сей пас дати веліли. Даний на архієпископському духовному празькому зібранні літа 1697-го серпня в 9 день. У того паса печатка і рукою приписано Вінцеслав Білекс Збілем Берку керівник.

Йосиф архієпископ і канцлер.

В листі римському

Образ друкований святих апостолів Петра і Павла.

Всім узагалі що цей лист читатимуть, що шанують здоров'я Господа, ми нижче підписані братства Ісуса духовні святішого Пана нашого Папи в місті престольному найпершого апостольського правителя Петра того ж міста відвідувач чесний брат наш Тарасій Каплонський священник і монах святого Василя Великого поляк перехожий пороги святих Петра і Павла і престол апостольський вочевидь відвідував. І як прийшов смиренно його з покаанням до таємної сповіді слухали ми і від гріхів його апостольською владою накласти на нього рятівне покаання ми дозволили, для чого цього справжнього листа печаткою собору апостольською припечатали і руками прямими підписали. На його схилене прохання безоплатно дано в Римі у святого Петра літа Господнього 1697-го Листопада в 3 день під час папства святішого в Христі отця нашого і пана Інокентія Божою ласкою папи дванадцятого літа 7-го.

У того листа печатка папська.

Отець Томаш Ігнатій Дунін Шпот рукою.

Отець Базилій Карб Мольб рукою.

HISTORY AND ARCHEOLOGY, ARCHIVAL STUDIES

У листі із Барі граду.

Образ святителя Христового Миколая внизу надруковано.

Відвідував святі мощі преславного Чудотворного сповідника і папи отця нашого Миколая, котрий в цьому престольному королівському граді Барі відпочиває і чудесними евхаристії тайнами підкріпився і причастився. І декілька посудин миру з тих ж святійших мощей його, що безупинно сходять для богобоязі взяв Христа раб Тарасій Каплонський священник і монах закону Святого Василя. А для віри цей лист йому дали з підписом рук і з печаткою ми законники тих ж святійших мощів охоронці, в Барі в 29 день листопада 1697-го року. У того паса печатка і рука прописана.

Архімандрит Ісакій Пукцій канонік і оберігач.

У листі Лавретанському

Образ Пресвяті Богородиці Лавретанської, а внизу біля того образу надруковано:

Відвідував цей дім лавретанський живильний і прощення покаянне отримав чесний отець Тарасій Каплонський поляк, священник монах закону святого Василя. Грудня в 28 день 1697-го про це свідчу я Йоган Цивінський єзуїт і при тому ж домі духовний.

У листі Неаполітанському

Пас міста Неаполь, а в ньому написано італійською про те, щоб його скрізь пропускати безпечно, не побоючись морового повітря. Листопада в 18 день 1697 року.

(Відпускна грамота, дана Коплонському в Москві)

Божою милістю пресвітлішого і державнішого Великого Государя Царя і великого князя Петра Олексійовича всієї великої і малої і білої Росії Самодержця і багатьох Держав і земель східних і західних і південних отчич і дідич, і наслідника і Государя і володаря нашої царської величності від царствуючого великого града Москви по містам до Калуги, до Лихвина, до Белева, до Болхова, до Карачова і до Севська і до наших царської величності малоросійських міст і до Чернігова воеводам нашим і наказним людем, де кому про те знати належить цього року 206-го червня в день по нашому великому Государя нашої царської величності указу відпущений

HISTORY AND ARCHEOLOGY, ARCHIVAL STUDIES

з Москви в Чернігів у Єлецький монастир ієромонах Тарасій Поклонський. І як він у котре місто приїде і воеводам нашим і наказним людям веліти його до Чернігова пропускати без затримки і давати йому московську подорожню підводу. А як приїде до Севська і стольнику нашому і воеводі князю Луці Федоровичу Долгорукому з товаришами давши йому з Севська до Чернігова підводу, яку пристойно, відпустити його, Тарасія, із Севська без затримки на Новгород-Сіверський, не займаючи Глухова і Королівця та Батурина. А як він буде в наших царської величності малоросійських містах нашої царської величності підданому Війська Запорізького обох сторін Дніпра гетьманові Івану Степановичу Мазепі, полковникам, сотникам, отаманам і всяким урядникам, де кому про те знати потрібно, його Тарасія до Чернігова потім пропускати без затримки. А в малоросійських містах підводи йому не давати для того, що велено йому підводу дати до Чернігова в Севську. Писано у нашому царюючому величному граді Москві літа 7206-го місяця червня 3 дня.

(На звороті 1-го листа написано: 206-го Травня в 25 день читано, взяти у свиток).

References:

- [1] Плохинский, М. (1896). Путешествие иеромонаха Тарасия Коплонского в Италию в конце XVII в. *Сборник Харьковского историко-филологического общества*, (8), 289–296.
- [2] Левицкий, О. (1896). Путешествие малороссийского иеромонаха Тарасия Каплонского в Италию в 1697 году. *Киевская старина*, (53), 5 (май), 49–53.
- [3] Сулима, М. (2008). Піти й повернутися (до питання про місію українських мандрівників XVII – XVIII ст.). *Nel mondo degli Slavi Incontri e Dialoghi tra culture : studi in onore di Giovanna Brogi Bercoff*. Firenze : Firenze University Press, (2), 615–622.
- [4] Хижняк, З. І. (2001). Каплонський (Поклонський) Тимофій Іванович, чернець ім'я Тарасій. В Брюховецький, В. (відп. ред.) Хижняк, З. (упоряд.) *Киево-Могилянська академія в іменах XVII–XVIII ст.*: енциклопед. вид. (с. 251–252). Київ: ВД "КМ Академія".
- [5] Білоус, П. (1856). *Паломницький жанр в історії української літератури*. Житомир: Н. р.
- [6] Boniecki, A. (1906). *Wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich*. (Т. 9: Jelowscy-Kęstowiczowie, с. 230). Warszawa: Skład gł. Gebethner i Wolff.
- [7] Крикун, М., Кулаковський, П. (2019–2021). У згасаючому світлі Гадяча: козацька інструкція на сейм 1662 року. *Вісник Львівського*

HISTORY AND ARCHEOLOGY, ARCHIVAL STUDIES

- університету. Серія історична, спецвипуск, 191-226.
- [8] Гузар, З. Т. (гол. ред. кол.). (2007). *Книга пам'яті Сумської області. (Т. 2 : Зруйновані храми Сумщини : мартиролог втрачених святинь)*. Суми : Ярославна.
- [9] *Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России.* (1863). (Т. 4.). СПб: Типогр. П. А. Кулиша.
- [10] Кривошея, В. В. (2008). *Козацька еліта Гетьманщини*. Київ : ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України.
- [11] Бутко, А. О. (2021). *Історія заселення та господарського освоєння території Задніпровських місць Гетьманщини (XVII – перша половина XVIII ст.)*. (Дис. ... доктора філософії за спеціальністю «Історія та археологія»). Центральноукраїнський національний технічний університет. Кропивницький, Україна.
- [12] Кривошея, В. В., Кривошея, І. І., Кривошея, О. В. (2009). *Неурядова старшина Гетьманщини*. Київ : Стилос.
- [13] Яременко М. (2014). *"Академіки" та Академія. Соціальна історія освіти й освіченості в Україні XVIII ст.* Харків: Акта.
- [14] Łuszczak, G. (2010). *Nauczyciele i wychowawcy szkół jezuickich we Lwowie 1608-1773*. Kraków: Wyd. WAM.
- [15] Аскоченский, В. И. (1856). *Киев с древнейшим его училищем Академиею.* (Ч. 1). СПб.: Унив. типогр.
- [16] Петров, Н. И. (1895). *Киевская академия во второй половине XVII века*. Киев : Типогр. Г. Т. Корчак-Новицкого.
- [17] Grzebień, L. (opr.) (1996). *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564-1995*. Kraków : Wyd. WAM. URL : <http://jezuici.krakow.pl/bibl/enc.htm>.
- [18] Симчиц, М. (2009). *Philosophia rationalis у Києво-Могилянській академії : компаративний аналіз могилянських курсів логіки кінця XVII – першої половини XVIII ст.* Вінниця: В-во О. Власюк.
- [19] Kumor, B. (1997). Skarbek Jan h. Abdank (1661-1733). *Polski Słownik Biograficzny.* (Т. 38/1, z. 156, s. 15-17). Warszawa-Kraków : PAN, Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- [20] Link-Lenczowski, A. (1996). Sieniawski Adam Mikołaj h. Leliwa (1666-1726). *Polski Słownik Biograficzny.* (Т. 37/1, z. 152, s. 105-115). Warszawa-Kraków : PAN, Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- [21] Włach, T. (2014). Jan Tomasz Józefowicz (1662-1728) i jego antenaci. *Rocznik Lubelskiego Towarzystwa Genealogicznego.* (6), 68-83.
- [22] Андрущенко, М. В. (2001). *Одорський, чернече ім'я Гедеон. В Брховецький, В. (відп. ред.) Хижняк З. (упоряд.) Києво-Могилянська академія в іменах XVII-XVIII ст. : енциклопед. вид. (с. 402-403).* Київ: ВД "КМ Академія".
- [23] Лозинський, Р. (2019). *Розвиток вірменського шкільництва Львова в XVII-XVIII ст. Україна – Вірменія: історія, культура, туризм. Матеріали і тези міжн. наук.-практ. конф. (с. 84-103).* 15-16 квітня, 2019. Київ, Україна, Вінниця: ТОВ "Меркьюрі-Поділля".
- [24] Панибратцев, А. (1997). *Философия в Московской славяно-греко-латинской академии : (Первая четверть XVIII в.)*. Москва: ИФРАН.
- [25] Григорович-Барський, В. (2020). *Мандри по святих місцях Сходу з 1723*

HISTORY AND ARCHEOLOGY, ARCHIVAL STUDIES

по 1747 рік М. Москаленко (ред.) П. Білоус (пер.). Київ : Вид-во Соломії Павличко "Основи".

- [26] Лозинський, Р. (2020). Місіонерські подорожі львівських єзуїтів в XVII – першій половині XVIII ст. та їх значення для географії *Вісник Львівського університету. Серія географічна*, (54), 214–231 (в друку).
- [27] Гейда, О. (2019). Церковна політика гетьмана Івана Мазепи. *Сіверянський літопис*, (2), 188–195.
- [28] Фенич, В. І. (2003). Між окциденталізмом та орієнталізмом: ordo sancti basilii magni ruthenorum в релігійному житті Мукачівської єпархії (до початку XX ст.). *Carpatica-Карпатика*, (24), 87–140.
- [29] Map of Europe 1700 (2022). Based an image in G. M. Trevelyan's *England Under Queen Anne Volume I Note: By 1700 Muscovy is Russia. Wikimedia Commons*. Вилучено з https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Europe,_1700%E2%80%94941714.png.